

Kapeller og kors i Ty og på Mors

Af TORSTEN BALLE

DA Kronen efter reformationen overtog den kirkelige administration, skete der store ændringer. Klostrene blev efterhånden nedlagt, og deres og Kirkens øvrige ejendomme blev inddraget under Kronen. Det ændrede syn på gudstjenesten førte med sig, at helgendyrkelsen med dens mange altre, præsternes latinske messer og munkenes sang forsvandt, og evangeliets forkyndelse på modersmålet med menighedens aktive deltagelse i gudstjenesten ved salmesang og fællesbøn kom i stedet. Der blev da ikke brug for så mange kirker og kapeller, og mange af dem forfaldt og blev revet ned, da de ikke blev vedligeholdt.

Historiske oplysninger om de forsvundne kirker og kapeller og om kirkens gamle ejendomme er det tit vanskeligt at finde. Ofte minder nu kun et stednavn om dem, men arkæologiske undersøgelser kan ofte give resultater.

Kapellet ved Rær.

I Ty er det nordligste kapel, vi ved noget om, et kapel, der lå i den østlige del af Rær sogn. Det er mindet til vore dage ved navnet på en ejendom, *Kappel* eller *Kappelhus*, der lå ved den gamle kapeltoomt, og ved det slægtsnavn *Kappel*, der har fulgt ejendommens beboere og deres efterslægt.



Kappelhus i Rær sogn, ca. 1790

Øverst til højre Vigsø kirke.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

En stedlig tradition fortalte desuden, at der nordenfor huset havde været et kapel, og at der var fundet menneskeben og en mængde sten på stedet. Det bekræftes i et brev, som sognepræsten, Josias Kornbech, skrev til Albert Thura den 17. dec. 1732¹). Han fortæller, at Vigsø kirke, som skal være kaldet St. Peders kapel, i gamle dage skal være forflyttet fra en gård i Bjerre i Rær sogn, som endnu kaldtes *Capell*, og at kapellets fire hjørneste og mange bundne mursten, som havde været i bygningen, endnu på hans tid fandtes på stedet. Han fortæller videre, at der ved kapellet havde været en hellig kilde, som stedet endnu kunne udvise.

På grundlag af disse oplysninger foretog et interesseret medlem af Thisted museums bestyrelse, overretssagfører H. Billeskov-Jansen, i 1929 en udgravning på stedet²). Det viste sig da, at kapellets fundament var bevaret, så at bygningens størrelse og karakter kunne fastslås.

Det har været et lille sengotisk hus på kun 8x9,5 m, opført hovedsagelig af ”havsten”, flade kalksten, som dem, der findes i mængder ved stranden og ofte har været brugt som byggemateriale på egnen, bl. a. i Rær kirkes nordmur. En romansk sokkelsten, der blev fundet i fundamentet, var beskadiget og stammer nok fra Rær kirke, hvor den er blevet tilovers eller kasseret.

Der var kun et rum, som rimeligvis havde været dækket af en hvælving. I hvert af rummets hjørner lå nemlig en stor kampesten, som kunne være fundament for en hvælvingsspil. Hvælvingen må have været opført af munkesten, og fra den stammer nok de mange bundne mursten, som Josias Kornbech omtaler 1732. Gulvet har været af stampet hvidler som det oprindelige gulv i mange kirker.

Op mod østvæggen fandt man fundament til et alter, som har været bygget af munkesten, og i et fremspring på sydturen var der en firesidet opfyldt brønd, som viste sig at være 2 m dyb og nåede ned i et blødt, vandførende lag. Vinteren efter udgravningen var der 1,5 m vand i brønden, så den må være bygget omkring en naturlig kilde, en ”vildkilde”, som dem, der her på egnen tit springer ved foden af høje bakker. Kapellet kan sikkert først være bygget i 1400-erne.

Et potteskår med hank, der blev fundet i tomtens, må være fra den tid. Josias Kornbech antyder, at kapellet har været indviet til St. Peter, og det er muligvis rigtigt. Hans bemærkning om, at det er flyttet til Vigsø, kan også have en vis sandhed i sig. Vigsø kirke er bygget af havsten som kapellet, og det er umuligt at sige, hvornår den er opført. Eventuelt kan den være udvidet eller repareret med materiale fra kapellet.

Når Vigsø kirke - i hvert fald efter folks opfattelse - er trådt i stedet for kapellet i Rær, kan det skyldes, at skudefarten til og fra Norge, der vist oprindeligt gik over Hansted, over en havn syd for holmens vestende ved åens udløb, nær Hansted mølle og Bådsgård, blev flyttet til Vigsø, efter at havnen ved Hansted var tilsandet.

Noget sagn om helbredende virkning af kildens vand er ikke bevaret.

Hillerslev kapel.

I Hillerslev er der også en gård, som hedder *Kappel* eller *Kappelgård*, og der er bevaret en tradition om, at der har været et kapel på et sted i nærheden, hvor der er fundet bygningsrester³). Dette sted ligger ca. 200 m nordøst for Kappelgård, hvis navn iøvrigt er af temmelig ny

¹ Thura: Aalborg Stift, s. 448.

² H. Billeskov-Jansen: Hellig Kilde Kapellet i Rær, årbog 1930, s. 29 ff.

³ Jul. Hvamstrøm: Omkring Hillerslev Kapel, Thisted Amts Tidende 24. aug. 1962.

oprindelse, da gården er flyttet ud fra byen ca. 1800, ud til de marker, der ved udskiftningen 1787 kaldes *Kappel*. Navnet kan tyde på, at denne jord har været henlagt til kapellet, således at udbyttet skulle bruges til kapellets vedligeholdelse og betjening. På lignende måde henlagde man tit jord og ejendomme til kirkelige formål, og de Kappelgårde og Kappelhuse, der findes flere steder, er måske også ejendomme, der har hørt til kapeller.

Om kapellets historie ved man ellers ikke noget, og tomten er ikke undersøgt.

Kapellet ved Dragsbæk.

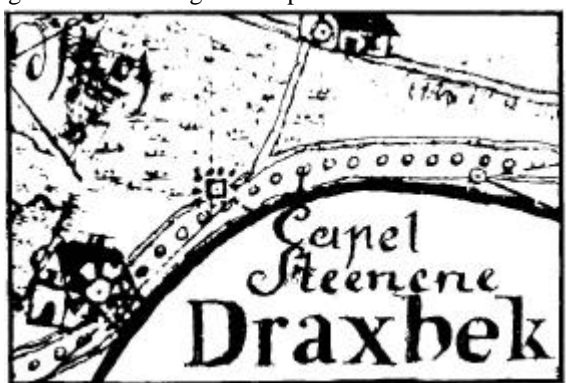
Kort efter reformationen skænkede Christian III 1546 et gildehus, der lå sønden op til Thisted kirke, til byens borgere, for at de kunne bruge det som rådhus, og han tillod da, at *det nye kapel*, som stod udenfor byen, blev brudt ned, og at bygningsmaterialerne derfra blev brugt til at bygge og forbedre dette rådhus med⁴).



Kapelstenene ved Dragsbæk I.

Situationskort. Tilhøre Thisted. Til venstre Torp. Gengivet efter forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Betegnelsen ”det nye kapel” må vel betyde, at det ikke var så længe siden, kapellet blev bygget, og det være nogenlunde samtidig med kapellet i Rær.



Kapelstenene ved Dragsbæk II.

Større gengivelse. Kystlinjen retoucheret, så kortets tekst ses. Til venstre vandmøllen. Gengivet efter forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse /A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Nedbrydningen må være sket på tidens sædvanlige måde. Man tog, hvad man kunne bruge, og lod resten ligge. Langt op i tiden lå der nemlig bygningsrester på stedet. De er afmærket på et meget nøjagtigt og detaljeret forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort, udført ca.

1790, og kaldes der *Capel Steenene*. Dermed er da kapellets beliggenhed nøjagtigt fastslået. Det lå nær nordvesthjørnet af Thisted Bredning ved landevejen sydpå fra Thisted. På pladsen omkring kapelresterne blev der siden holdt et marked, der kaldtes *Kappelstens marked*, og endnu minder navnet Kappelstensvej om det forsvundne kapel. Ruinerne var synlige 1802, da Knud Aagaard nævnte dem i sin beskrivelse af Ty. Han skriver ganske vist, at de sidste spor blev borttaget for to år siden, men endnu 1858 skal der have været synlige rester⁵). På ovennævnte kort er de aftegnet som et kvadrat med små prikker udenom. På grund af korttegnerens forkærlighed for at tegne ”efter naturen” (kirker, møller), kan man vist gå ud fra, at han har søgt at gengive virkelige forhold, og kvadratet er da nok en forenklet gengivelse af fundamentet, mens prikkerne vel skal betyde sten, rejst omkring kapelpladsen, eller et stendige.

Sammenligner man kortet med et matrikelkort, kan det ses, at kapelpladsen hører til Thisted købstads jorder, mens markerne udenom hører til Thisted landsogn. Om dette forhold har nogen forbindelse med kapellet er usikkert, men muligheden er til stede.

Kapeltomten er ikke undersøgt.

Kapellet ved Vilsund.

Om dette kapel ved vi kun, at det må have eksisteret. Et *Kappelhus* ved Vilsund nævnes 1586 i et kongeligt brev til lensmanden på Ørum slot⁶). Han fik pålæg om at besigtige noget gods, som Axel Gyldenstjerne havde begæret i mageskifte, bl. a. Sundsgård og Sundmølle ved Vilsund med et hus, som kaldes *Cappelhuset*. Dette hus nævnes flere gange i kirkebogen for Stagstrup sogn, således 1661, 1685 (viede), 1717-1765 (fødte). 1718 nævnes Øster Cappelhus (fødte), 1727 Vester Cappelhus (fødte). I matriklen 1664 findes *Capelhus* nævnt, og i Irup jordebog 1745 nævnes efter møllen *Cappelhus*, hartkorn 0-1-3-2. Huset må have ligget nær Sundmølle ved åens udløb, og i nærheden har kapellet vel ligget, nær det gamle færgested, hvor sundvejene fra nord, vest og syd mødtes.

St. Anna kapel ved Ydby.

Dette kapel er det eneste i Ty, hvis navn vi kender med sikkerhed. Ørum lensregnskab 1631-32 fortæller, at Christen Jensen 20. maj 1631 fæstede det øde byggested ved *St. Anna kapel*, som i lang tid havde ligget øde, men som han skulle opbygge mod lempelse i landgilden, men allerede 20. okt. 1633 blev det øde byggested ved *St. Anna kapel* fæstet til Christen Pedersen og derefter 27. febr. 1634 til Poul Nielsen i Gundtoft. Samme ejendom nævnes i Ørum lens jordebog 1580, hvor man mellem gårde i Ydby finder en ejendom, der beboedes af Anders Jensen *ved Cappel*, som skulle svare 2 td. byg. I jordebogen 1585 kaldes fæsteren Niels Mouritsen *ved Cappel*. Disse udtryk må betyde, at stedet har ligget meget nær kapellet, og måske også, at kapellet, eller dog betydelige rester af det, endnu på den tid var bevaret.

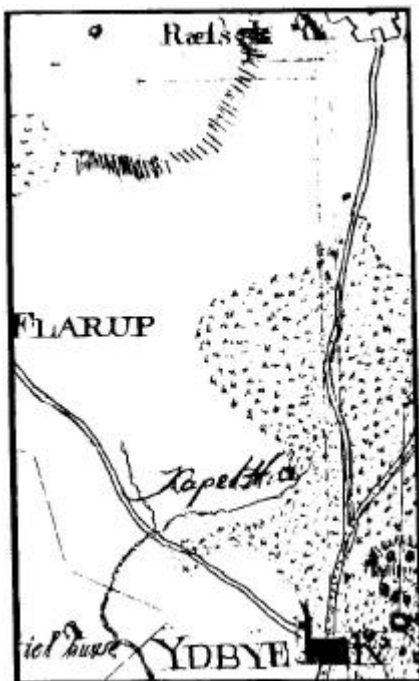
Samtidig nævnes i jordebøgerne en ejendom, der 1609 kaldes *Kappels jord* og 1613 *Kappelsgård* og var fæstet til Mikkel Poulsen i Flarup. Det ser da ud til, at der ikke var

⁵ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, 1895, 1011. Aug. F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten, 1932, 1439, 1444.

⁶ Kancelliets Brevbøger, 31. aug. 1586.

⁴ Danske Atlas V, 1769, s. 450.

nogen bygning til ejendommen, og det bekræfter Ørum lensregnskab 1619-20. Dette år fæstede Peder Mikkelsen i Ydby noget jord og ejendom, som kaldes *Kappelgård*, som der ikke var hus eller bygning på, og som i langsommelig tid havde været øde. Gården nævnes også i de følgende



Kappelhus ved Ydby.

Foroven Refs, Hurup sogn.
Gengivet efter forarbejde til
Videnskabskabernes Selskabs kort med
tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

jordbøger, og i matriklen 1664 nævnes *Kappel* som 2 ejendomme, der svarede 2 og 3 td. byg., *men under Hurup*. Disse to huse blev solgt af Kronen ved auktionen over 3. jyske regiments ryttergods. Skødet er udstedt 21. sept. 1716 til Bagge Sørensen i Brændgaard, og husene kaldes også her *Kappel* i Hurup sogn⁷). De har matr. nr. 2, hartkorn 0-4-3-0, og nr. 3, hartkorn 1-4-2-0 (numrene henviser til matriklen 1688). Forvirringen breder sig, når man læser, at lærer Nissen, Randers, i en beretning 1898 skriver, at der skal have været et kapel på teglbrænderens mark (Flarup Østergård), som endnu mindes i *Kapelagre* og *Kapelbakke*⁸). Alligevel er der ingen tvivl om, at der er tale om det samme kapel og de samme to ejendomme. På et målebordsblad eller et matrikelkort kan man se, at Hurup og Ydby sogne griber stærkt ind i hinanden, et forhold, der tyder på at sognegrænsen har været flydende. I den forbindelse kan det nævnes, at nogle gårde i Flarup, f. eks. Troelsgård, har været henregnet både til Ydby og til Gettrup sogne.

En gammel mand fra Hurup har fortalt mig, at der i området mellem Hurup og Ydby engang blev fundet en række sten, som kunne være fundament til en bygning, men at de blev taget op.

Kapellet ved Vestervig.

Mellem Hurup og Vestervig ligger *Kappelgård*, der nævnes 1612⁹). Nær denne gård har der efter en stedlig tradition ligget et kapel, og traditionen siger også, at der var en løngang fra Vestervig kloster til kapellet¹⁰).



Kappel ved Vestervig I.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Peder Moldrup den yngre, ejer af Vestervig kloster, skrev i sin ungdom en beskrivelse af Vestervig kloster og af omegnen, og i hans manuskript¹¹), der er påbegyndt 1751, da han var 16 år, og dateret 5. febr. 1760, siger han, at udenfor en bondegård, som ligger en fjerdingvej her fra Vestervig, ses et gammelt kirkegårdsdige, som indbefatter en mådelig rund plads. Men man kan nu aldeles ikke kende mindste tegn til gravsteder eller bygning. Midt på denne kirkegård ligger en rund høj, og på denne høj er der en kilde, som aldrig fattes vand. Der ligger en sten, dannet som en møllesten, ovenpå kilden på højen, og når vandet i stærk hede er udtørret ovenover stenen, kan man dog altid finde vand, når man rækker hånden under stenen. Gården, som ligger ved den nordre side af dette kirkegårdsdige, kaldes endnu *Kappel*.



Kappel ved Vestervig II.

Større gengivelse. Kapeltomten ved husets sydvestre hjørne. Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Dette sted, som den unge Moldrup sikkert har kendt af selvsyn, er afmærket på et forarbejde til Videnskabskabernes Selskabs kort, udført ca. 1790. På dette kort finder man *Kappelgård*, kaldet *Kappel*, som andre gårde tegnet som et hus, men her med det særlige, at der omkring sydenden af huset er sat nogle prikker, der kan være en del af et kvadrat, og her står der "*Rudera af Capellet*". Disse prikker svarer nok til det, Moldrup kalder et kirkegårdsdige, og kan altså sammenlignes med de prikker, der på det tilsvarende kort står om kapeltomten

⁹ Traps Danmark: Vestervig.

¹⁰ Danske sagn III, 2. udg., B 11.

¹¹ Peder Moldrup: Beskrivelse af Vestervig Kloster 1762, manuskript i Det kgl. Bibliotek.

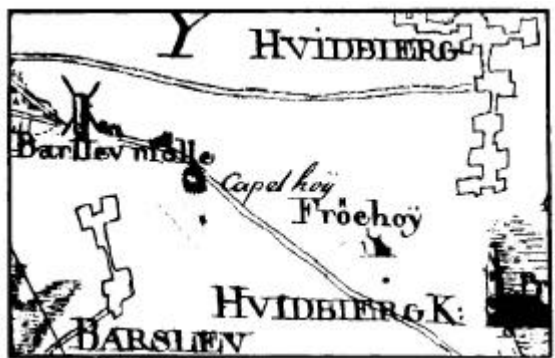
⁷ Kronens Skøder 1689-1719, s. 559.

⁸ Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 711.

ved Dragsbæk. Man må da formode, at det, Moldrup kalder en høj, har været en jorddækket ruindyng, hvoraf kun den sten, der dækkede kilden, var synlig.

På kortet ser det ud, som om huset går ind på "kirkegården", men det betyder ikke, at gården lå på kapellets tomt. Huset er kun en signatur, som af praktiske grunde er tegnet så stor. Gårdens nøjagtige plads er tegnet i huset som en prik, omgivet af en lille cirkel. Tomten er ikke undersøgt.

Kapellet i Hvidbjerg, Tyholm.



Kappelhøj ved Hvidbjerg.

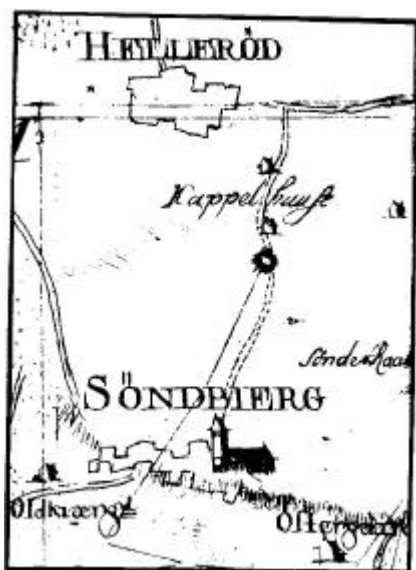
Nederst til venstre Hvidbjerg kirke.

Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Dette kapel er nok det mest omtalte, fordi det er sat i forbindelse med drabet på biskop Oluf af Børglum 1260 i Hvidbjerg kirke. Sognepræsten Vilhelm Rogert skriver 1735, at kapellet havde stået på *Kappelhøj* vest for kirken, hvor der sås "*Rudera af et gammelt Capell*"¹²). Måske var også denne høj en jorddækket ruindyng. På ovennævnte kort findes Kappelhøj ca. 1140 m vest-nordvest for Hvidbjerg kirke.

En eventuel sammenhæng mellem kapellets opførelse og drabet er omtalt senere i denne artikel.

Kapellet i Søndbjerg.



Kappelhuse ved Søndbjerg.

Videnskabskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

En ejendom, *Kappel* eller *Kappelgård* nævnes tit i Ørum lens jordebøger, således 1580, 1585, 1608-09 og 1612-13, og i lensregnskaberne, f. eks. 1625-26. Disse steder kaldes ejendommen *Kappel*, men i jordebøger 1637 og 1661 *Kappelgård*. Landgilden var kun 1 td. byg. Det må være den ejendom, der i matriklen 1688 kaldes *Nør Cappel*, hvis ældre hartkorn var 1 td. og det nyere 0-7-0-1. 1789 omtales både *Nørre og Sønder Cappel*¹³), og de findes også på det nævnte kort. De kaldes der *Kappelhuse*, og det ene ligger ca. 950 m, det andet 1200 m nord for Søndbjerg kirke. Imellem kirken og Kappelhusene er afsat en høj, der ligger ca. 150 m syd for det sydligste hus. Et stedligt sagn fortæller, at der har ligget et kapel ved *Kappelstederne*¹⁴), som må være de to huse.

Kapel i Tødsø?

Traps Danmark nævner mellem forsvundne gårde i Tødsø *Kappelgård* med årstallet 1688. Kilden til denne oplysning er matriklen 1688, men i denne matrikel nævnes navnet kun som navn på en mand, der boede i matr. nr. 28, Christen Nielsen Cappelgaard. Gårdens gamle hartkorn (1664) opgives her til at være 4-5-0-0, mens det nye blev 1-6-1-0. I matr. 1664 finder vi i denne gård Morten Smeds enke, som svarer 4 td. byg, 1 svin og 3 snese ål, hvilket giver et hartkorn på 4-5-0-0. Jordebogen 1661 for Ullerup, der også står som ejer i matriklerne, har i gården Morten Christensen, der svarer de samme ydelser, men ingen af stederne har gården navn. I en specifikation over gods, som 1688 og 1693 blev udlagt som ryttergods, nævnes også Christen Nielsen Cappelgård som fæster af gården, og i en fortegnelse over det ryttergods, der blev solgt ved auktion 1716 nævnes gården nr. 28 af Tødsø by og sogn, fæster Christen Nielsen Capelgaard, forhen Morten Smeds enke, før med hartkorn 4-5-0-0, nu 1-6-1-0. De sidste navne og tal stammer her sikkert fra matr. 1688, og gården har heller ikke her noget navn. Det forhindrer vel ikke, at gården alligevel kan være kaldt *Kappelgård*, for der er mange eksempler både fra Mors og fra Ty på, at matriklerne ikke har alle de gårdnavne med, som kendes fra kirkebøger og tingbøger, og også på, at gårde har fået navn efter en beboer, men foreløbig er det altså tvivlsomt, om gårdnavnet *Kappelgård* hører hjemme i Tødsø, og derfor også, om der har ligget noget kapel der. Der findes heller ikke noget sagn om et forsvundet kapel.

Dermed er problemet dog bare flyttet, for manden må jo have sit navn fra en *Kappelgård*, hvor den så har ligget.

Tøving kapel.

Muligvis er denne gård den samme, som Caspar Schade nævner i sin beskrivelse af Mors 1811, hvor han fortæller, at der på Tøving mark var en firkantet plads, kaldet kirkegård, hvor der forud skulle have stået et *kapel*, hvoraf *Kappelgård* har sit navn. På denne plads blev der 1829 fundet 42 hanseatiske brakteater, som blev indsendt til Nationalmuseet, hvis eksperter formoder, at de er nedlagt mellem 1325 og 1375¹⁵).

¹² Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 727, efter Thura: Aalborg Stift, s. 549.

¹³ Danmarks kirker, Tisted Amt, s. 755. Danske Atlas V, s. 482.

¹⁴ Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 932.

¹⁵ Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 932.

Et stedligt sagn har sikkert sammenhæng med kapellet. Det fortæller, at materialet til Galtrup kirke først var samlet i Tøving, men natten før arbejdet skulle begynde, flyttede nogle trolde det derhen, hvor kirken nu ligger¹⁶).

Kapeller i Nykøbing¹⁷.

I Nykøbing var der i hvert fald to kapeller, men de havde en anden karakter end dem, der er nævnt ovenfor. De var knyttet til stiftelser og særlig beregnet til kirkelig betjening af dem, der boede i stiftelserne.

St. Jørgens kapel lå vester og sønder i byen, og det var knyttet til St. Jørgenshuset, et hospital for spedalske, nævnt 1418¹⁸). Den frygtelige sygdom blev efterhånden udryddet i Danmark, og der var så ikke mere brug for strengt isolerede hospitaler og kapeller. 1527, altså før reformationen, var kapellet revet ned.

Et andet kapel, *Hellig trefoldigheds kapel*, var knyttet til Helliggejsthuset (Helligåndshuset), der var et hospital, hvor fattige og syge kunne få husly, føde, klæder og pleje. Det var stiftet af borgerne i Nykøbing, men kapellet tilhørte Dueholm Kloster, som havde ladet det bygge så sent som i 1440-erne. Det kaldes også Hospitalskirken eller Helligåndskirken, men det fik ikke nogen lang levetid, kun 100 år. 1546 blev det skænket byen til et rådhus af Christian II, men ved den store brand 1560 blev det ødelagt. Det lå i byens nordlige udkant, nær åen.

Et *St. Gertruds hus* omtales i breve fra 1485 og 1494, men om det var et kapel eller et hospital, ved vi ikke. Snarest det sidste, for huset blev efter reformationen præstegård, og det egnede et kapel sig nok ikke til at blive.

Derimod ser det ud, som om der kan have været et kapel på byens gamle indmark. I tingbogen nævnes en indmarksager "*ved Capelen*", og 1700 *Cappel Krogen* og *Cappel Skaaret*, og 1782 blev det bestemt, at der skulle holdes et krammarked ved *Cappel-Led*. Her skal der være fundet en stor byggesten. Endnu 1820 tog kommunalbestyrelsen bestemmelse om, at grøften fra *Kappel Rende* gennem Nykøbing kær til åen skulle opkastes.

Dette kapel har måske ligget i eller ved landsbyen Vettels, på hvis grund noget af Nykøbing er bygget. Nykøbings gamle kirke, St. Clemens kirke, var ifølge et tingsvidne af 1422, 14. februar, på Nørre herreds ting fra gammel tid sognekirke for landsbyerne Venner, Vettels og Rolstrup, så dette kapel har måske haft samme karakter som kapellerne i Ty.

Kapellet i Kollerup.

I Vester Hanherred har også ligget et kapel¹⁹). 1474 blev der sluttet forlig mellem biskoppen i Børglum og Mourids Nielsen Gyldenstjerne til Ågård om, at der skulle ansættes en præst, der kunne modtage almisser og gaver, som folk skænkede til *St. Jørgens kapel i Kollerup*. I Traps Danmark formodes det, at kapellet snarere har ligget i Kettrup sogn, hvor der ved det kendte Husby Hole har ligget en kilde, der kaldtes *St. Jørgens kilde*. Det er nok

kun det fælles helgennavn, der er skyld i formodningen, men det kan ikke udelukkes, at sognegrænsen mellem Kollerup og Kettrup er blevet ændret, og der er også mulighed for, at kapellet kan have ligget sydøst for Fjerritslev, hvor Kollerup sogn skyder en tunge ned mod Husby.

Her gik i gamle dage vejen fra Kollerup til Aggersund ned gennem Husby Hole, hvor den endnu ses som en hulvej, og ved Husby krydsede den vejen fra Thisted over vejlerne til Aalborg²⁰), den vej, som de fleste tyboer fulgte, når de skulle mod øst, på trods af den ofte farefulde vej over vejlerne.

Kapellernes formål

Da begivenhederne omkring drabet på biskop Oluf har spillet en stor rolle for opfattelsen af kapellernes formål, vil det være på sin plads at give en kort fremstilling af, hvad man med sikkerhed ved om denne sag²¹). Det er ikke ret meget. De slesvigske årbøger fortæller kort, at biskoppen blev dræbt 29. august 1260 under messen, og Ribeårbøgerne siger, at Olav, biskop af Børglum, 1262 blev dræbt i Hvidbjerg kirke ved Oddesund af ridderen Johannes (Jens) Glob og hans mænd. Det er alt. Årbøgene siger ikke noget om kirkelukning (forbud, interdikt) i den anledning, hvad man dog kunne have ventet.

Stedlige sagn og beretninger i adelige slægtsbøger kan man ikke bygge på. De indeholder nok minder om virkelige begivenheder, men er tit så forvansket ved tildigtninger, misforståelser og sammenblandinger, at det er umuligt at rede trådene ud fra hinanden.

300 år senere fortæller Arild Huitfeldt (1546-1609) i sin bispekrønike, at Jens Glob dræbte biskop Oluf (vi ved ikke, om han var af slægten Glob) for nogle private sager, der var dem imellem, og at derover kom Vendsyssel stift i forbud, men Arild Huitfeldt er ikke helt pålidelig, og han kan let have opfattet et af de mange pavelige interdikter, der på den tid blev rettet mod Danmarks konger, som om det stod i forbindelse med drabet, idet paven havde klaget over, at kongen ikke havde straffet nogen for det.

På den tid, da provst Oluf i Lover syssel blev biskop i Børglum trods mange protester, var der en voldsom strid mellem kongerne og deres mænd på den ene side og Kirken på den anden. Den gjaldt intet mindre end magten i riget. Kirken (bispestole, klostre og kirker) ejede en stor del af Danmarks jord og skrabede mere til sig hvert år, og paven hævdede, at kongen ikke havde noget at sige over Kirkens ejendomme eller dens mænd, men at Kirken burde herske over staten. De hårde ærkebiskopper Jakob Erlandsen og Jens Grand havde samme opfattelse, men kongerne satte hårdt mod hårdt, fængslede dem og besatte bispegodset. Paven slog derfor om sig med band og interdikt, men det havde kun ringe virkning, og nogle biskopper og andre af Kirkens mænd holdt med kongen. De blev også lyst i band, men til gengæld bandlyste de kongetro biskopper andre, så tilstanden var ret forvirret. Der var da også under hele biskop Olufs tid som biskop stadig strid om hans ret til bispestolen.

Det forekommer da ret uforståeligt, om dette drab skulle give anledning til en almindelig kirkelukning i hele

¹⁶ Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 932.

¹⁷ På grundlag af Chr. Villads Christensen: Nykøbing på Mors 1299-1899.

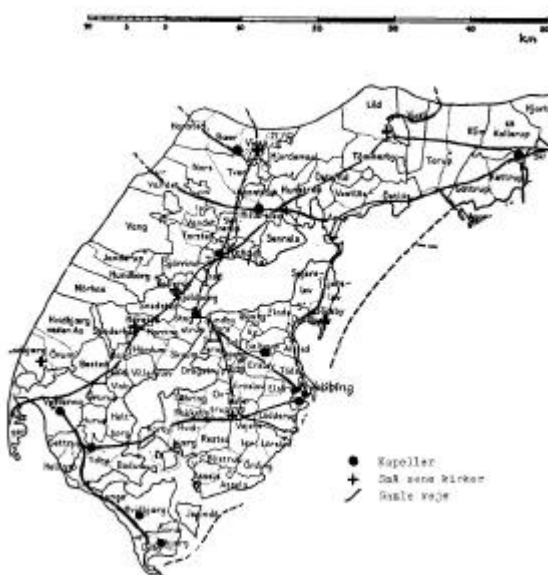
¹⁸ På grundlag af Chr. Villads Christensen: Nykøbing på Mors 1299-1899.

¹⁹ Traps Danmark: Kollerup og Kettrup.

²⁰ C. Klitgaard: Vendsysselske Veje, 1936, s. 133.

²¹ Se Hans Ellekilde: Jens Glob den haarde, årbog 1933, s. 345 ff., hvor emnet behandles udførligt.

stiftet. Ifølge Vejle konstitutionen 1256 skulle al gudstjeneste i *hele riget* ophøre, hvis en biskop inden Danmarks riges grænser blev fanget, lemlæstet eller led anden voldelig overlast på *kongens bud* eller med hans bifald eller af nogen adelig, således at der var grund til at tro, at det var med kongens vilje. Men her var det åbenbart en helt privat strid, der var tale om, og hvorfor skulle da folket i hele stiftet straffes for et drab, der var begået i den stiftets yderste udkant af en privatmand? Man kunne forstå, at den kirke, drabet var sket i, blev anset for vanhelliget og blev lukket for en tid af den grund, men ikke, at alle kirker i stiftet skulle rammes. Hvis man virkelig har troet eller foregivet at tro, at kongen stod bag ved drabet, skulle jo også al gudstjeneste i hele riget ophøre, og der foreligger ikke noget, der tyder på, at det skulle være sket. Hvis et lokalt interdikt virkelig skulle være udstedt på grund af drabet, ville det sikkert heller ikke være blevet gennemført, for biskop Olufs efterfølger var den kongetro biskop Johannes.



Men skulle det alligevel være sket, så kirkerne blev lukket og "al gudstjeneste ophørte", synes det selvmodsigende, at man så straks skulle have opført kapeller til at holde gudstjeneste i, især da kapellerne, efter det vi kender til dem, var bygget til at stå i århundreder. En kirke lukning varede dog en meget begrænset tid. Dertil kommer, at de kapeller, hvis rester vi kender lidt til, synes at stamme fra sengotisk tid, og at være bygget midt i 1400-erne, altså ca. 150-200 år efter drabet.

Det er altså ganske usandsynligt, at kapellernes opførelse skulle have noget med drabet at gøre, og vi må søge andre forklaringer.

Afmærker man på et kort de steder, hvor vi ved, at der har ligget kapeller, vil man se, at de lå nær vigtige samfærdselsveje, fra Hanstholm, hvorfra der fra ældgammel tid har været forbindelse til Norge, og fra Vestervig, et gammelt kulturcentrum, til Oddesund, og måske også over Mors til Viborg og over vejlerne til Aalborg. Vel ved vi ikke bestemt, hvor vejene gik i middelalderen, men retningen må have været nogenlunde den samme, som landevejene fulgte nogle hundrede år senere²²), dog måske med nogle flere sving til siderne på

grund af ufarbare sumpede strækninger, der senere blev tørre nok til at bære færdsel.

I de katolske lande er kapeller langs med vejene ret almindelige. Oprindeligt er de vel bygget som valfartskapeller, hvor trætte pilgrimme kunne finde hvile, bede og høre messer under deres lange vandringer til hellige steder. En vis psykologisk virkning havde kapellerne nok også derved, at de delte vejen i etapper. Den følte ikke så uendelig lang, når der stadig var foreløbige mål at nå.

Det er næsten en selvfølge, at der også har været vejkapeller her i Danmark i den katolske kirkes velmagtsdage, og de tylandske kapellers beliggenhed kan tyde på, at de har været led i en kæde af vejkapeller, der har fortsat ned gennem Jylland.

Tit har der været kilder ved kapellerne. Det var naturligt, at der måtte være en kilde ved et vejkapel, så folk efter en lang vandring kunne få slukket deres tørst, mens de holdt rast. Man kunne vel nok grave en brønd, men en naturlig kildes "levende" vand var for Kirken som for profeterne og Jesus et symbol på Guds rensende og livgivende ord, og for den tids mennesker var der en nøje forbindelse mellem symbolet og det symboliserede. Derfor kunne kildens vand i forbindelse med bøn gøre under.

Vi ved fra udgravningen, at der var en kilde ved kapellet i Rær, og at den ligefrem var et led i bygningen. Ved Vestervig kapel havde Peder Moldrup fundet en kilde, der også synes at have stået i nøje forbindelse med bygningen, og der har muligvis også ved andre af kapellerne været kilder. Kapellerne i Thisted og ved Vilsund lå i hvert fald temmelig lavt og på steder, hvor der er naturlige betingelser for vældkilder.

Man kunne da også tænke sig, at kapellerne er opført alene som kildekapper, bygget ved kilder, der i forvejen var særlig anset som hellige og undergørende. Herimod taler dog, at vi ikke kender et eneste sagn om helbredelse ved disse kapelkilder, eller om, at folk søgt til dem. Derimod var der i Ty andre hellige kilder som fx. dem, der bar St. Tøgers navn, der ifølge sagn og beretninger var undergørende og blev søgt af mange også lang tid efter reformationen. *Men ved dem var der ikke bygget kapeller.*

På kortet kan det ses, at fra kapellet i Rær og sydpå er der ca. 10 km mellem de første fire kapeller, men derefter er der ca. 20 km til St. Anna kapel i Ydby, hvorefter rækken fortsætter ned til Oddesund. Det kunne altså se ud, som om der mellem Sundby og Ydby kapeller skulle have været endnu et kapel. Vi kender endnu ikke noget til et sådant kapels eksistens, men når man betænker, hvor få vidnesbyrd, vi har om nogle af kapellerne, vil det ikke være usandsynligt, at der her eksisteret kapeller, som er fuldstændig glemt.

Det er imidlertid muligt, at nogle kapeller er blevet til rigtige kirker. På Mors og i Ty er langt de fleste kirker romanske, omhyggeligt bygget af granitkvadre, men enkelte små kirker må være senmiddelalderlige fra omtrent samme tid som kapellerne. De er bygget - man kunne fristes til at sige klinet op - af forhåndenværende materiale, rå granitsten, marksten og havsten som kapellet i Rær, og de kan være ombygget og måske udvidet, uden at det nu kan ses. Store reparationer har sikkert tit været nødvendige.

Disse kirker, Vigsø, Lild, Kallerup, Hørsted, Lodbjerg, Mollerup og Jørsby, ligger næsten alle ved gamle

²² Torsten Balle: Gamle Veje i Ty, årbøgerne 1948-51.

hovedveje og udfylder et tomrum mellem kapellerne, som det ses af kortet. Hvis de har været kapeller, har der ingen steder langs hovedvejene været langt mellem kapellerne.

Kors.

Ved veje i katolske lande træffer man ofte kors med den korsfæstedes billede overdækket med det lille vinkelformet tag, en slags friluftskapeller, hvor man kan forrette sine bønner. Der er ingen tvivl om, at der også har stået sådanne kors her i landet, men vi kender kun få. Bedst kendt er Hellig-Anders-korset ved Slagelse, der er bevaret og vedligeholdt gennem århundreder. Dette kors er af træ, og det er forståeligt, at her på egnen ville sådanne kors hurtigt gå til på grund af det fugtige klima. Vi har da også kun få efterretninger om gamle kors, og det er tvivlsomt, om der er tale om vej Kors.

Peder Moldrup fortæller 1762²³) at ”endnu for 14 år siden” stod der et kors ikke ret langt fra gården, og at det kaldtes St. Tøgers kors. Dette kors kan have været et vej Kors fra katolsk tid, men vi ved ikke bestemt, hvor det stod, og kan derfor ikke afgøre spørgsmålet.

Et sagn fra Søndbjerg fortæller, at der har stået et kors på en stendynge ved Søndbjerg skole, men denne stendynge tyder på, at der her er tale om et *drabskors*, rejst til minde om et drab eller en ulykke, der kostede menneskeliv. På det sted, hvor noget sådant var sket, var det nemlig almindeligt, at folk kastede sten, når de gik forbi.

Et andet drabskors stod mellem Nystrup og Vang på det sted hvor adelsmanden Jes Kalf (Blik) 1470 blev dræbt på vej hjem til Nystrup fra Vang kirke. Marken omkring stedet kaldtes senere Korsborer, og endnu i 1830-erne kunne en gammel pige mindes, at hun havde set et kors

der²⁴). Dette kors kunne jo nok kaldes et vej Kors, men havde en anden motivering end de katolske vej Kors. Meningen var vel, at man her skulle bede for den dødes sjæl.

Endnu et drabskors har stået ved Hunstrup. Præsteindberetningen 1638 fortæller, at *Korseng* mellem kirken og byen har navn efter et kors, der havde stået der som minde om, at sognepræsten 1550 blev dræbt ude på engen med en le. Det skete altså efter reformationen og ikke ved en vej, så her kan der i alt fald ikke være tale om et katolsk vej Kors.

Derimod er det muligt, at stednavne minder om sådanne kors. Der er i Ty og på Mors flere gårde, der hedder *Korsgård*, således i Hundborg, Sennels, Tvorup, Grurup, Søndbjerg og Vejerslev, og mange høje hedder *Korshøj*, men da der ikke er knyttet sagn om kors til et eneste af disse steder, må vi nøjes med at sige, at vi ikke ved det mindste om, hvorfor korsnavnet er knyttet til dem.

Vi må altså konstatere, at vi ikke har sikre efterretninger om egentlige vej Kors. Det kan ikke undre. De klimatiske forhold her med den store luftfugtighed er meget ugunstige for bevarelse af træværk i det fri, måske den egentlige grund til, at bindingsværket så tidligt forsvandt. Vi har set, at det drabskors, der blev rejst i Hunstrup 1550, allerede var borte 1638, sandsynligvis mange år før, og vej Kors, der var rejst på samme tid som kapellerne, altså i 1400-erne, er da sikkert gået til grunde kort efter reformationen, da ingen mere fornyede dem eller holdt dem ved lige. Når der ikke er bevaret sagn om dem, kan det skyldes, at de så tidligt forsvandt, og at der ikke til dem som til drabskorsene var knyttet minder om dramatiske begivenheder.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Mors 1973, side 323-346).

²³ Peder Moldrups ovennævnte beskrivelse af Vestervig Kloster.

²⁴ Henry E. Pedersen: Adelige Ejere af ”Nystrup”, årbog 1937, s. 316 ff.